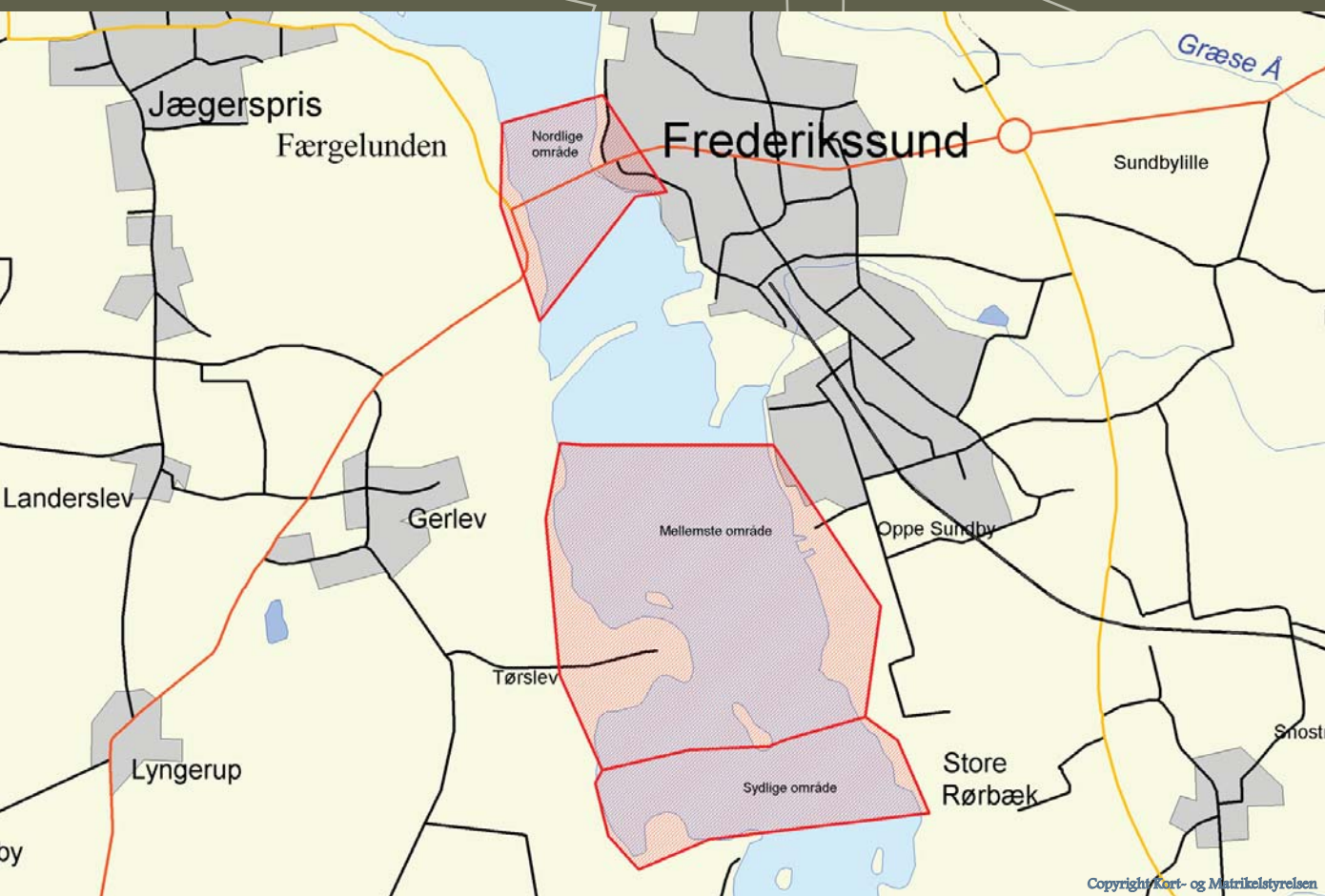

Arkivalisk kontrol af tre mulige anlægsområder
for ny Fjordforbindelse ved Frederikssund og
vurdering af områdernes arkæologiske potentiale

MAJ j.nr. 2533

Mikkel H. Thomsen

VIKINGESKIBS
MUSEET

**Arkivalisk kontrol af tre mulige anlægsområder for ny Fjordforbindelse ved
Frederikssund og vurdering af områdernes arkæologiske potentiale**

MAJ j.nr.2533

KUAS j.nr. 2008-7.26.02-0016

Mikkel H. Thomsen

Trykt d. 11/11 2008

Arkivalisk kontrol af tre mulige anlægsområder for ny Fjordforbindelse ved Frederikssund og vurdering af områdernes arkæologiske potentiale

MAJ j.nr.2533. KUAS j.nr. 2008-7.26.02-0016

Nedenstående rapport er udarbejdet af Vikingeskibsmuseet for Vejdirektoratet. Rapporten omfatter dels en arkivalisk kontrol i tre alternative anlægsområder for en ny Fjordforbindelse ved Frederikssund, dels en vurdering af, hvilket anlægsområde der, ud fra et marinarkæologisk synspunkt, er at foretrække.

Metode

Den arkivalske kontrol giver et overblik over kendte arkæologiske forekomster i de 3 alternative anlægsområder (Fig. 1).

De arkivalske oplysninger er anvendt til at give en vurdering af, hvad der kan forventes at findes i områderne, og til at vurdere de kendte funds repræsentativitet.

- Der er udarbejdet et kort og et katalog over kendte lokaliteter med en kort beskrivelse af lokaliteternes karakter og deres arkæologiske potentiale.¹
- Der er udarbejdet en kort overordnet karakteristik af hvert område, og områdets samlede arkæologiske potentiale er vurderet.
- Der er redegjort for de kendte funds repræsentativitet: Hvorvidt fundtætheden er et udtryk for de forventelige arkæologiske forekomster eller blot afspejler forskelle i den moderne anlægs- og antikvariske aktivitet.
- Områderne er prioriteret indbyrdes, og der peges på et, fra en marinarkæologisk synsvinkel, foretrukket område.

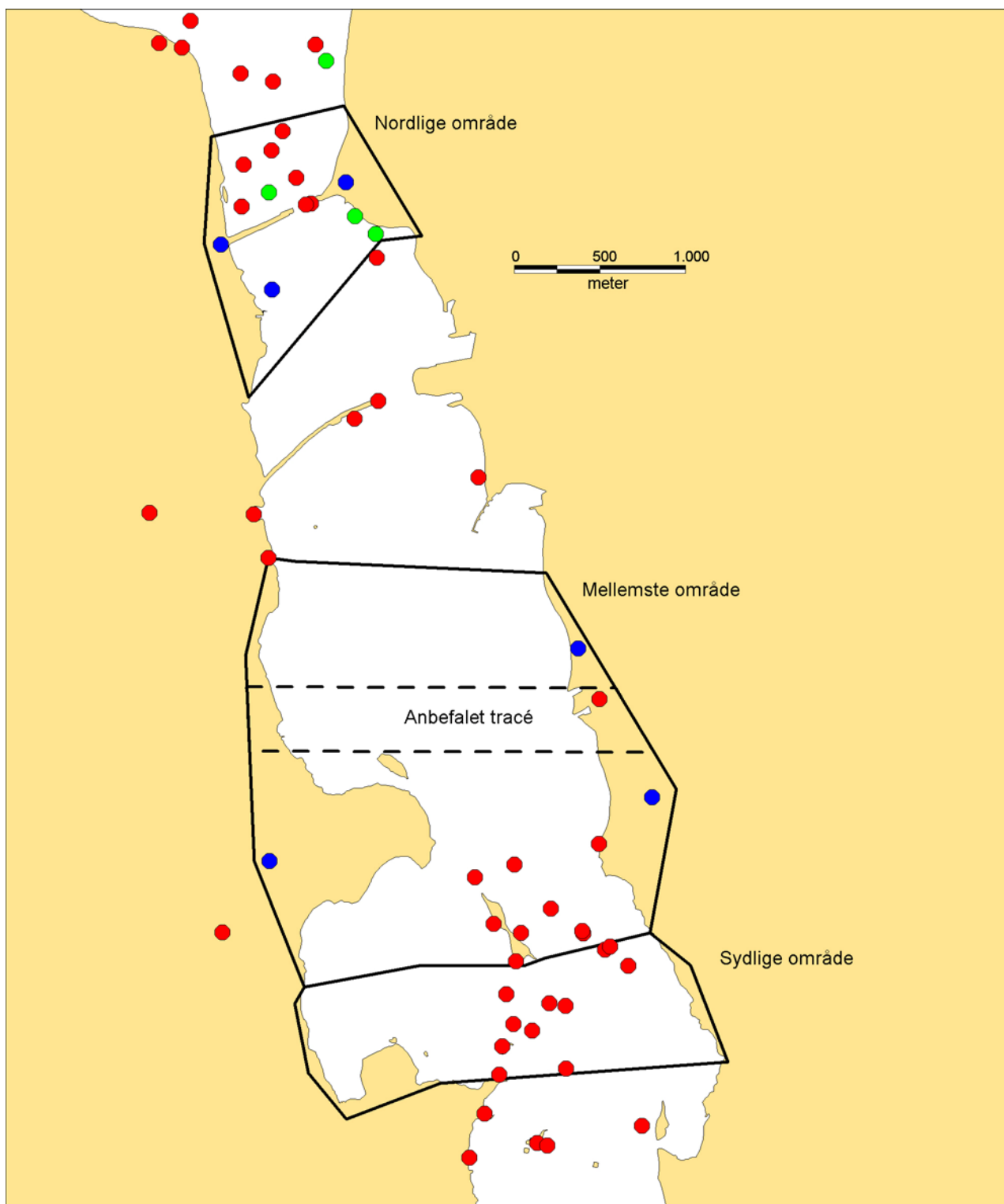
Anvendte kilder

Følgende kilder er anvendt til arbejdet:

1. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC): Der er udtrukket et tematisk kort over kendte arkæologiske lokaliteter.
2. Det Marine Arkivs Journalsager (MAJ): Arkivet er undersøgt for lokaliteter, der ikke findes i DKC.
3. Dataindsamling fra følgende museer i området: Museet Færggården, Jægerspris og Fjordmuseet, Jyllinge
4. Lokalthistorisk og topografisk litteratur (Trap Danmark, Publikationer om sømilitære forhold, færgefart og fiskeri m.v.)
5. Luftfotos: Luftwaffe 1944, Basic Cover 1954, COWI 1995, 1999 og 2008 samt enkeltbilleder fra Det Marine Arkivs Journalsager.

---

¹ UTM-koordinater i det følgende er alle i UTM zone 32N datum WGS84.

Figur 1: Kendte fund og fortidsminder (rød), maritime stednavne (blå) og luftfotoanomalier (grøn). Moderne kulturhistoriske lokaliteter er medtaget.

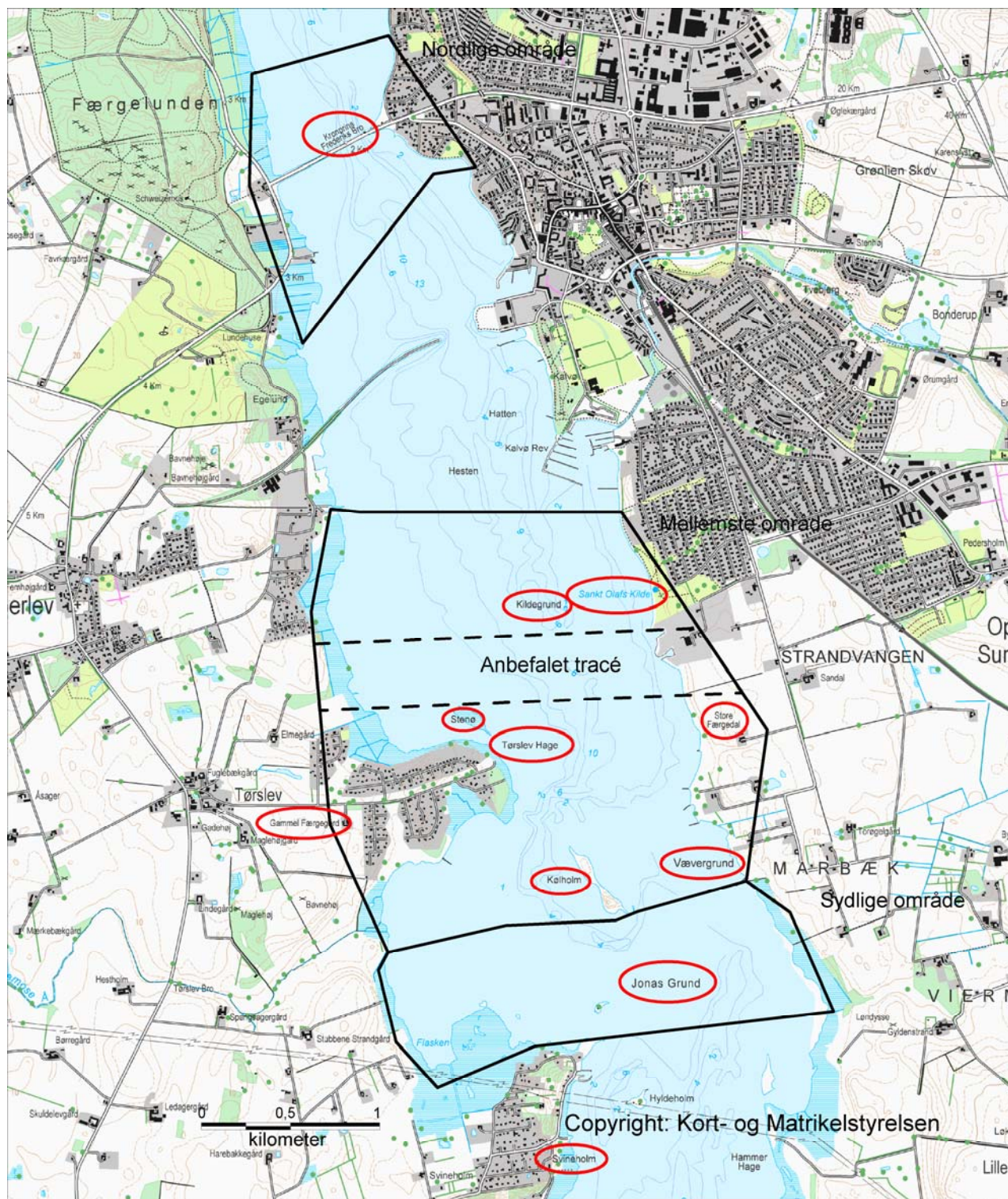
Nordlige område

Områdets karakter

Området er karakteriseret ved en smal, dyb strømmende med lavvandet landgrund på begge sider (Fig. 2). Dele af området er kraftigt ødelagt ved indvinding af østersskaller.

Kendte fund, andre efterretninger, luftfotoanomaler

I området kendes syv fund eller overleveringer om fund og fortidsminder (inkl. selve den historiske Frederikssundbro). To fund er offerfund fra neolitikum (bondestenalderen). Tre fund er mulige fortifikatoriske anlæg eller forgængere til broen/færgemolerne. To af fundene hidrører fra færgе- og brooverfarten.

Figur 2: Stednavne nævnt i teksten.

Lige syd for området er der gjort et løsfund af et skibsskib, som kan stamme fra et vrak beliggende inde i området. På kysten lige syd og øst for broen kendes tre skaldynger fra ældre stenalder. Den ene med en begravelse.

Der er i området udpeget tre luftfotoanomalier, hvoraf den ene kan være en del af et af de kendte arkæologiske anlæg (Banken Syd, 501256-20. Se Katalog).

Forventelige fundforekomster

Det smalle strømløb med dets ideelle fiskemuligheder giver anledning til at forvente bopladsfund fra mesolitikum (jægerstenalderen).

Frederikssund by er opstået som ladeplads for Slangerup, der havde købstadsstatus fra middelalderen til 1809. Disse aktiviteter kan også medføre arkæologiske levn i det her berørte område.

Jægerspris Slot havde flere steder rundt om sine besiddelser bundgarnsstader, og i 1756 anlagde Hoffet forsøgsvis en østersfarm heromkring, hvilket kan have sat sig arkæologiske spor.

Området er et gammelt færgested, hvilket er overleveret i de to færgetroer, hvoraf den ene i dag er museet Færggården. En gruppe stednavne antyder, at et tidligere overfartssted lå lidt længere mod syd. Også disse aktiviteter kan have affødt arkæologiske spor i fjorden.

Repræsentativitet og kulturhistorisk vurdering

Fundtætheden er stor på grund af anlægsarbejde omkring Kronprins Frederiks Bro og den deraf afledte antikvariske aktivitet. Til gengæld er afstanden fra kyst til kyst her kortest og det kommende tracés fodaftryk på havbunden det mindste af de tre alternativer. Imod valget af denne løsning taler imidlertid, at mange af områdets kendte fortidsminder er omfangsrige anlæg, som vil være yderst tidskrævende at undersøge, såfremt de skal dokumenteres og fjernes forud for anlægsarbejdet.

Mellemste område

Områdets karakter

Områdets nordligste del udgøres af en bredning, som er præget af en forholdsvis rolig topografi med enkelte lavvandede rev. Mod vest er landgrunden forholdsvis bred (Fig. 2).

Syd for Tørslev Hage er fjordbundens topografi dramatisk anderledes. Fjorden består her af en smal, snoet strømmende vest om Kølholm med lavvandede grunde og østersbanker omkring. I moderne tid er der gravet en kunstig, lige sejlrende øst for Kølholm. Desuden er der i denne del af området foretaget omfattende indvinding af østersskaller.

Kendte fund og andre efterretninger

I området kendes ni fund (hvoraf to sandsynligvis er identiske): Fire fund er mesolitiske flintoldsager fra Kongemose- og Ertebøllekultur. To fund er neolitiske offerfund fra Tragtbægerkulturen. Et fund (muligvis to) er pælespærring(-er) fra vikingetid eller ældre middelalder. Et fund er en vragdel fra historisk tid (efter 1060 e.Kr.). Disse fund forekommer alle i områdets sydligste del omkring de vanskeligt sejlbare strømmrender ved Kølholm.

Endvidere kendes en mundtlig overlevering om fund af vragdele i områdets nordlige yderkant syd for Marbæk Havn.

Forventelige fundforekomster

De mesolitiske bopladser knytter sig til fiskeri og fangst, og det er derfor ikke overraskende, at de findes i rigt mål omkring Kølholm. Der findes givetvis flere end de allerede kendte.

Ofre nedsat i vådområder var udbredte i neolitikum. De var ofte placeret i nærheden af et markant element i landskabet. De mange fund omkring Kølholms karakteristiske bakke er et godt eksempel. Også disse vil der sandsynligvis være flere af end de allerede kendte.

Også i dette område findes et gammelt færgested, hvor fjorden snævrer ind mellem Tørslev Hage og Marbæk. Det er overleveret i et stednavne-par på fjordens to sider (Færgedal Gård og Gl. Færgegård). Området huser også en kystnær helligkilde (St. Olufs Kilde, som er en af flere langs med fjorden), der sikkert har været besøgt siden middelalderen. Der kan muligvis forekomme arkæologiske spor fra disse maritime aktiviteter.

I den nordlige del af området, hvor topografien er mere rolig, vil der antagelig forekomme relativt få fund. Dog kan der, ved grundene omkring Marbæk Havn og strømstedet på Tørslev Hage, forventes bopladsfund eller faststående fiskeanlæg fra stenalderen. En mere nøjagtig vurdering heraf må dog bero på en vurdering af den glaciale topografi, der i store dele af Roskilde Fjord er skjult under tykke sedimenter og østersbanker.

Repræsentativitet og kulturhistorisk vurdering

Den sydlige del af området er kraftigt påvirket af indvinding af østersskaller. Området har påkaldt sig ekstraordinær stor arkæologisk bevågenhed på grund af det nærliggende fund af de fem verdensberømte Skuldelev-skibe, og den tilsyneladende skævhed i fundspredningen mellem områdets nordlige og sydlige del skyldes således til dels en skævhed i den arkæologiske aktivitet.

Flere af fundkategorierne er topografisk betingede: Både mesolitiske bopladser, neolitiske offerfund og færgesteder fra historisk tid er alene ud fra topografien mere forventelige i den sydlige del end i den nordlige del af området.

Der er dog på ingen måde garanti for fravær af fund i den nordlige del. Dels kan de topografiske bosættelsesmodeller, som anvendes til at udpege de mest oplagte bosættelsessteder, være utilstrækkelige, dels kan den glaciale topografi under det postglaciale sediment og østersbankerne være markant anderledes end den nuværende topografi. Endelig kan der forekomme arkæologiske fund og lokaliteter, som ikke lader sig forudsige.

Trods fjordens bredde, og tracéets deraf følgende store areal, vil det givetvis være i dette område, at man kan udpege det marinarkæologisk set bedst egnede tracé (Fig. 1 og 2).

Sydlige område

Områdets karakter

Dette område har en topografi som den sydlige del af mellemste område: En strømmrende, delvist kunstigt uddybet i moderne tid, mellem lavvandede grunde og østersbanker.

Kendte fund og andre efterretninger

I det sydlige område findes 14 kendte lokaliteter (hvoraf to sandsynligvis repræsenterer dobbeltregistreringer af én af de øvrige): Fire fund er mesolitiske bopladsfund. To fund er neolitiske

offerfund. Fire-fem fund er sejlspærringer eller dele af sejlspærringer. Tre af registreringerne dækker muligvis over ét og samme fund (fartøjsdele, som muligvis kan dateres til middelalder).

Forventelige fundforekomster

Området har arkæologisk set samme karakter som den sydlige del af det mellemste område og skal anskues i sammenhæng hermed. Ligesom her er fundene topografisk betingede, og flere af dem må betragtes som et samlet fundkompleks.

Der er givetvis flere mesolitiske bopladser og neolitiske offersteder end de allerede kendte.

Der kan forekomme hidtil ukendte dele af Skuldelev-spærringskomplekset, men de fundne fartøjsdele kan også stamme fra hidtil ukendte skibsvrag.

Repræsentativitet og kulturhistorisk vurdering

Til trods for at de verdensberømte Skuldelevskibe er udgravet og området er kraftigt påvirket af indvinding af østersskaller, er området stadig yderst følsomt rent arkæologisk.

Ligesom i den sydlige del af det mellemste område er de kendte fund alle af en topografisk betinget og dermed forventelig art. Der kan således forventes flere fund af samme karakter eller endog nye dele af de allerede kendte fundkomplekser.

Tracéet vil her blive langt, og der vil sandsynligvis forekomme mange fund, der vil kræve omfattende marinarkæologiske undersøgelser.

Sammenfatning og anbefaling

Det **nordlige** område er, trods dets beskedne areal, tæt besat med kendte fund og fortidsminder, hvoraf flere udgøres af faststående anlæg, som er tidskrævende at undersøge forud for et eventuelt anlægsarbejde.

Det **mellemste** område kan med fordel opdeles i en nordlig og en sydlig del.

I den nordlige del kendes der ikke fund og fortidsminder fra selve fjordområdet. Men der findes stednavne, der indikerer maritim aktivitet. Denne fundtomhed kan være delvist topografisk betinget og således til dels afspejle det forventede fundbillede efter en arkæologisk forundersøgelse. Men der er ingen tvivl om, at forskellen mellem fundbilledet i dette og de tilstødende områder også kan skyldes, at denne del hidtil ikke har påkaldt sig så stor antikvarisk interesse som de andre. Området kan på ingen måde forventes at være "fortidsmindefrit".

Den sydlige del af det mellemste område er tæt besat med fund og fortidsminder. Selvom nogle af disse fund er færdigudgravet eller helt eller delvist destrueret ved indvinding af østersskaller, kan der forventes forekomst af mange fund og behov for omfattende marinarkæologiske forundersøgelser og egentlige udgravninger forud for et anlægsarbejde.

Det **sydlige** område er tæt besat med fund og fortidsminder. Selvom nogle af disse fund er færdigudgravet eller er helt eller delvist destrueret ved indvinding af østersskaller, kan der forventes forekomst af mange fund og at der vil blive behov for omfattende marinarkæologiske forundersøgelser og egentlige udgravninger forud for et anlægsarbejde.

På denne baggrund anbefaler Vikingeskibsmuseet, at tracéet placeres i den nordligste del af det mellemste område. På det foreliggende grundlag synes det bedst at placere tracéet umiddelbart nord for Stenø og syd for Kildegrund (Fig. 1 og 2).

KATALOG

Nordlige område

Kendte fund og andre efterretninger

NAVN OG BESKRIVELSE	UTM_X	UTM_Y	STEDNR	DATERING
FREDERIKSSUNDBROEN. Mangekantsøkse fundet under skallegravning ved Frederikssundbroen i 1976. Der er sikkert tale om en offergave.	690206	6193259	401256-47	Ældre Tragtbægerkultur
KRONPRINS FREDERIKS BRO 2. Offerfund af lerkar fra bondestenalderen; fundet mellem 1955-68 ved skallegravning nord for Kronprins Frederiks bro.	690146	6193144	401256-48	Yngre Stenalder
KRONPRINS FREDERIKS BRO 3. Undersøisk anlæg i flere dele fundet i 1965 og 79. Ca. 120 x 5-10m; bestående af pæle, grenpakninger, sten og sveller. Muligvis en vejforbindelse eller en sejlspærring ud til Mellemgrunden. Dateret til yngre romersk jernalder.	689986	6193055	401256-4	Yngre Romersk Jernalder
BANKEN SYD. Udateret bro eller sejlspærring. 40 pæle iagttaget i et uregelmæssigt, 5m bredt mønster over et ca. 20 m langt øst-vestligt forløb. Ingen spor af vandretliggende grene, stammer eller stenlægninger.	689985	6192807	401256-20	Udateret
KRONPRINS FREDERIKS BRO 1. Sænkekasse eller lignende af svært tømmer og sten. Anlægget er udateret, og har muligvis haft en forsvarsmæssig funktion.	690299	6192991	401256-21	Udateret
FREDERIKSSUND 1. Fire både "syet sammen med læderremme" fundet under pontonbroen i 1930erne.	690389	6192843	0	Udateret
KRONPRINS FREDERIKS BRO. En af landets mest befærdede vejbroer. 1747 opførtes molehoveder til en trækfærges. 1868 indviet som træbro; delvist med pontoner bygget af flere skibsbyggere rundt om i landet. I 1935 åbnedes den nuværende klapbro.	690361	6192835	0	1860 - 1869

Stednavne

NAVN OG BESKRIVELSE	UTM_X	UTM_Y	STEDNR	DATERING
FÆRGEKROEN BILIDT. Her gjorde de vejfarende holdt før overfarten - de kunne "bi lidt". Anløbssted for færgen Roskilde-Nykøbing fra 1857.	690591	6192976	0	1700 - 1750

MUSEET FÆRGEGRUNDEN. Oprindeligt færgegård; her boede færgemanden, og her gjorde de vejfarende holdt inden overfarten. Anløbssted for færgeruten Roskilde-Nykøbing fra 1857.	689872	6192579	0	Udateret
FÆRGEGRUNDEN. Stednavnene Færgegrunden, Færgedraget og Færgegraven antyder beliggenheden af en gammel linieføring for færgen fra Frederikssund.	690183	6192331	0	Udateret

Luffotoanomalier

NAVN OG BESKRIVELSE	UTM_X	UTM_Y	STEDNR	DATERING
Cowi 2008: 10x4m (fra dette sted går på ældre fotos en lineær struktur ind mod land; muligvis 401256-20)	690441	6193682	0	Udateret
Cowi 2008: 30x11m	690652	6192781	0	Udateret
Cowi 1999: Vinkel ca. 12m (tvivlsom)	690777	6192684	0	Udateret

Mellemste område

Kendte fund og andre efterretninger

NAVN OG BESKRIVELSE	UTM_X	UTM_Y	STEDNR	DATERING
MARBÆKRENDEN. Stenredskaber fra kongemosealder fundet ved uddybning af anløbssted ved Marbæk.	692244	6189171	401256-19	Kongemosekultur
KØLHOLM I. Affaldslag fra kongemosealderen påvist ved rekognocering og stikprøvegravet i 1982. Flintkoncentration på strandbredden og ca. 50 m ud i vandet. Fund af stikkel, blok, benpren m.v.	691648	6188677	401256-46	Kongemosekultur
KØLHOLM II. Fund af kongemosealder. De lå dækket af et tykt skallag. Fundet indeholder blandt andet håndtagsblok, økser, stikkel og skævpil.	691787	6188463	401256-44	Kongemosekultur
KØLHOLM 2. Kærneøkser m. v. fra ertebølletid opsamlet på undersøisk boplads.	691525	6188945	401256-11	Ertebøllekultur
KØLHOLM 1. Offerfund af tragtægge, dolkstav og slibesten fundet ved skallegravning i 1961-63. Dateret til den ældste del af bondestenalderen.	691978	6188779	401256-10	Tragtæggekultur
KØLHOLM NNØ. Offerfund af tragtægge fra den ældre del af bondestenalderen. Fundet blev gjort ved skallegravning i 1952-54.	691754	6189029	401256-13	Tragtæggekultur

VIMMELSKAFTRENDEN. Pælerække fundet ved skallegravning. Der er sandsynligvis tale om en spærring, der sammen med spærringerne af Peberrenden og Jydedyb effektivt har blokeret vejen til Roskilde. En af pælene er dateret til 1000-tallet – dvs. samtidig med de andre spærringer.	692175	6188643	401256-6	Vikingetid eller ældre Middelalder
VIMMELSKAFTRENDEN. Pælerække – sandsynligvis samme som 401256-6 forkert registreret på denne position.	692170	6188658	401256-53	Vikingetid eller ældre Middelalder
KØLHOLM 4. Vinkelformet skibstømmer optaget ved skallegravning. Sandsynligvis løsrevet bundstok fra den ene ende af et skib. Udateret.	691810	6188631	401256-35	Historisk tid (1060 -)

Stednavne

NAVN OG BESKRIVELSE	UTM_X	UTM_Y	STEDNR	DATERING
FÆRGEDAL GÅRD. Stednavn, der fortæller om færgefart mellem Marbæk-kysten og Tørslev Hage, hvor et lignende stednavn "Gl. Færgegaard" findes.	692545	6189458	0	Udateret
GL. FÆRGEGAARD. Stednavn, der fortæller om færgefart mellem Tørslev Hage og Marbæk-kysten, hvor et lignende stednavn "Færgedal Gård" findes.	690316	6188985	0	Udateret
ST. OLUFS KILDE. Helligkilde hvortil syge mennesker valfartede i håb om helbredelse. Olav Haraldsson var konge i Norge fra 1015 til 1030, og blev efter sin død helgenkåret og kendt som St. Oluf eller Olav den Hellige. Hans helligdomme i Danmark forbindes ofte med middelalderens handel på Norge.	692073	6190309	010310-11	Historisk tid (1060 -)

Sydlig område

Kendte fund og andre efterretninger

NAVN OG BESKRIVELSE	UTM_X	UTM_Y	STEDNR	DATERING
PEBERRENDEN. På stedet, hvor vikingeskibene lå, blev der også fundet flere flintoldsager: En såkaldt kølskraber fra Maglemose-tiden er blandt fjordens ældste fund. En kølskraber er en ældre betegnelse for en såkaldt håndtagsblok; en flintblok hvorfra man har hugget små flækker til for eksempel pilespidser.	691790	6188094	401256-17	Mesolitikum. Maglemosekultur
NORD FOR SVINEHOLM. Bopladsfund ved strandkanten. Dateret til kongemose- eller ertebølletid.	691718	6187795	401256-26	Mesolitikum. Kongemose-ell. Ertebølletid

MARBÆK STRAND. Flintoldsager fra jægerstenalderen fundet under skallegravning ved Marbæk Strand. Fundene er på Frederikssunds Folkemuseum.	692449	6188465	401256-49	Mesolitikum
PEBERHOLM. Flintoldsager spredt på havbunden.	691730	6187961	401256-45	Stenalder
KØLHOLM 3. Offerfund fra bondestenalderen bestående af stridsøkser, forskellige lerkar, tynd- og tyknakkede økser m. v. Fundet blev gjort ved skallegravning i 1961-67.	692092	6188216	401256-12	Mesolitikum til Enkeltgravskultur
MARBÆK. Offerfund af dragtbægre, tyndnakkede økser m. v. fra den ældre del af bondestenalderen. Genstandene blev fundet ved skallegravning i 1950-52.	692309	6188555	401256-27	Neolitikum Tragtbægerkultur
VÆVERGRUNDEN. Mulig pælespærring fra jernalderen. Pælene danner et omtrent nord-sydgående bælte, der sikkert har været en spærring af sejlrenden. Der er måske tale om en forgænger til den velkendte vikingetidsspærring, som Skuldelevskibene er en del af.	692335	6188573	401256-6	Romersk Jernalder
SKULDELEVSKIBENE. I 1962 blev i alt 5 vikingeskibe udgravet her og senere udstillet og rekonstrueret på Vikingeskibsmuseet i Roskilde. Skibene er bygget ca. 1030-42, og sænket som spærring i 1060'erne og 1070'erne som led i forsvaret af Roskilde. Skibene tæller to krigsskibe, to handelsskibe og en fiskerbåd, og er bygget vidt forskellige steder i Europa.	691901	6188062	401256-24 /-63	Overg. Vikingetid/Middelalder
JYDEDYB. Formodet sejlspærring. Vragdele og sten opfisket ved skallegravning i 1962. Vragdelene er fra 1000-tallet, omtrent samtidige med Skuldelevspærringen, og stammer med overvejende sandsynlighed fra en lignende spærring. Tilsammen dannede spærringerne i sejlløbene et effektivt forsvar af rigets vigtigste by Roskilde.	691996	6188225	401256-8	Vikingetid eller ældre Middelalder
VESTERRENDEN. Sænkekasse af tømmer og sten. Den har antagelig haft en forsvarsmæssig funktion, og skal sikkert ses i sammenhæng med de øvrige spærringer i området. Vikingetid eller ældre middelalder.	691741	6188268	401256-52	Vikingetid eller ældre Middelalder
MELLEMRUNDEN. 15-20m bredt bælte af hånd- til hovedstore sten orienteret ØNØ-VSV. Det er usikkert, om anlægget er menneskeskabt.	692207	6188322	401256-64	Vikingetid eller ældre Middelalder
JONAS GRUND. Her fandt man i 1959 spejkløvede bordplanker fra et klinkbygget skib. De menes at være ført hertil af isen fra Skuldelev-spærringen ca. 300m mod nordvest.	692111	6187848	0	Udateret

FARVANDSVÆSENET VRAG ID 1695. Ukendt fartøj sunket; 1200-tal (tvivlsom).	692252	6187827	401256-68	Middelalder (1200-tal)
FARVANDSVÆSENET VRAG ID 1696. Ukendt fartøj sunket; 1200-tal (tvivlsom).	692240	6188105	401256-69	Middelalder (1200-tal)